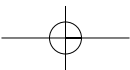
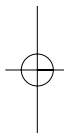
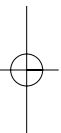

I.

Γιώργος Καρδαράς

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

Οι πρώιμοι Σλάβοι («Σκλαβηνοί»)

Η εξέλιξη της επέκτασης των Σλάβων στον χώρο της ανατολικής, κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ιστορικά ζητήματα, λαμβάνοντας υπόψη τις μακροπρόθεσμες συνέπειες αυτής της μετανάστευσης. Μέσα σε λίγες δεκαετίες, η εθνολογική και πολιτισμική φυσιογνωμία στο ήμισυ σχεδόν του ευρωπαϊκού χώρου μεταβλήθηκε ενώ στους Σλάβους διαμορφώθηκαν σταδιακά τρεις επιμέρους κλάδοι: οι ανατολικοί Σλάβοι (Ρώσοι, Ουκρανοί, Λευκορώσοι), οι δυτικοί Σλάβοι (Πολωνοί, Τσέχοι, Σλοβάκοι) και οι νότιοι Σλάβοι (Βούλγαροι, Σέρβοι, Κροάτες, Σλοβένοι). Άλλες μειονότητες επίσης επιβιώνουν στο πλαίσιο σημερινών σλαβικών ή μη κρατών, όπως οι Ρουθήνοι στην Ουκρανία και τη Σλοβακία, οι Σοράβοι στη Γερμανία και οι Σλάβοι της Καρινθίας στην Αυστρία. Ωστόσο, ο χώρος της σλαβικής εθνογένεσης, όπως και οι συνθήκες της ταχείας εξάπλωσης των πρώιμων Σλάβων, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αδιευκρίνιστα και έχουν διατυπωθεί ποικίλες υποθέσεις με βάση τις μαρτυρίες των γραπτών πηγών, τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα γλωσσολογικά δεδομένα κ.ά.¹

Ως προδρομικοί (ή πρωτο-σλαβικοί) θεωρούνται δύο πολιτισμοί μεταξύ του 1ου και του 5ου αιώνα, ο ύστερος *Zarubintsi* (1ος-2ος αι.) και ο *Κιέβου* (3ος-5ος αι.) αντίστοιχα. Ο γεωγραφικός τους χώρος περιλαμβάνει κυρίως τους ποταμούς Δνείπερο, Σοχ, Ντέσ-

1. Για τις απόψεις γύρω από την αρχική κοιτίδα των Σλάβων, βλ. HENSEL, «Problèmes», εδώ σελ. 29-45· RUTKAY, «Carpathian basin», σελ. 288-291. Για την ιστοριογραφία του ζητήματος βλ. CURTA, *Slavs*, σελ. 6-14. Για την εξέλιξη της έρευνας γύρω από τους πρώιμους Σλάβους, βλ. BRATHER, *Archäologie*, σελ. 9-29.

Γιώργος Καρδαράς

να, Σέιμ, Πσιολ, Βόρσκλα, Τέτερεβ, Ίρπιν, Στούγκνα, Ντόνετς και Όσκολ και καλύπτει τις ζώνες δάσους και δάσους-στέπας της Ουκρανίας και ορισμένες περιοχές στη Ρωσία και τη Λευκορωσία. Στοιχεία του πολιτισμού Zarubintsi που παρουσιάζουν ενδιαφέρον είναι οι ορθογώνιες ημιυπόγειες κατοικίες με φούρνο για τη θέρμανσή τους και η καύση των νεκρών. Ο πολιτισμός του Κιέβου, στον οποίο υπάρχουν τέσσερις τοπικές εκδοχές, συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με τον χώρο του ύστερου Zarubintsi. Τα ευρήματά του περιλαμβάνουν χειροποίητη κεραμική, τετράγωνες ημιυπόγειες κατοικίες με φούρνο και καύση νεκρών όπου η τέφρα τοποθετείτο είτε σε υδρίες είτε σε λάκκους. Ο πολιτισμός του Κιέβου ήταν ένας ανεξάρτητος πολιτισμός, διαφοροποιημένος τόσο από τον Zarubintsi όσο και από άλλους γειτονικούς πολιτισμούς. Η εθνολογική σύνθεση των δύο πολιτισμών δεν ήταν ομοιογενής και αποδίδεται σε φορείς διαφορετικών πολιτισμών (όπως του Πρζέβωρσκ/Przeworsk, του Βίλμπαρκ/Wielbark και του Τσέρνιαχοβ/Černiakhov), οι οποίοι μετακινήθηκαν διαδοχικά στον παραπάνω χώρο κατά τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες².

Οι 4ος και 5ος αιώνες είναι περίοδοι μεγάλων ανακατατάξεων στον ευρωπαϊκό χώρο, καθώς γερμανικοί και νομαδικοί λαοί εισέβαλαν στα εδάφη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και δημιούργησαν δικές τους ηγεμονίες³. Παρά το γεγονός ότι για τις εθνολογικές ανακατατάξεις βορείως των στεπών της ανατολικής Ευρώπης δεν υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες στις πηγές, η εποχή της μετανάστευσης των λαών θεωρείται ότι σηματοδοτεί τη μετάβαση από τον πολιτισμό του Κιέβου σε εκείνον των πρώιμων Σλάβων. Κατά το δεύτερο ήμισυ του 5ου αιώνα, στον χώρο του πολιτισμού του Κιέβου και σε κάποιες γειτονικές περιοχές αναπτύχθηκαν τρεις πρώιμοι σλαβικοί πολιτισμοί: ο Κολότσιν/Koločín, ο Κόρτσακ/Korčak και ο Πένκοβκα/Pen'kovka, ο οποίος συνδέεται με τους Άντες⁴. Αυτοί οι τρεις πολιτισμοί δεν διαφέρουν ουσιαστικά μεταξύ τους, καθώς παρατηρείται ομοιότητα στην έκταση των εγκαταστάσεων, κατά κανόνα τετράγωνες ημιυπόγειες κατοικίες, χειροποίητη

2. TERPILOVSKIJ, *Dnieper region*, σελ. 121-129.

3. Βλ. σχετικά, POHL, *Völkerwanderung*.

4. Για τους Άντες, βλ. τη σχετική ενότητα παρακάτω.

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

και ακόσμητη κεραμική καθώς και ταφές με αποτέφρωση. Ιδιαιτερότητα του Κόρτσακ αποτελούν οι λίθινοι φούρνοι που απουσιάζουν από τους πρώιμους Κολότσιν και Πένκοβκα⁵. Ωστόσο, με βάση το σύνολο των πρώιμων σλαβικών ευρημάτων στον ευρωπαϊκό χώρο, διατυπώθηκαν ποικίλες απόψεις για τον εντοπισμό της αρχικής πατρίδας και εθνογένεσης των Σλάβων. Οι κυριότερες από αυτές μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

α) Η περιοχή της Πολεσίας, η οποία καλύπτεται από τα έλη του Πριπέτ, στο έδαφος της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας. Σε αυτή την περιοχή, όπου βρίσκεται και το Κόρτσακ (τοπωνύμιο κοινά στο Ζιτομίρ της Ουκρανίας), εντοπίστηκε χειροποίητη κεραμική (τύπος Κόρτσακ ή Πράγας-Κόρτσακ) και ημιυπόγειες κατοικίες που χρονολογούνται στον 5ο αιώνα.

β) Η περιοχή μεταξύ του Όντερ και του Βιστούλα στην Πολωνία, όπου αναπτύχθηκε και ταυτίστηκε με τους Σλάβους ο λουσατικός πολιτισμός (μεταξύ 1300 και 500 π.Χ.), στον οποίο απαντούν τεφροδόχες υδρίες. Πρόκειται για τη θεωρία των αυτοχθόνων, που υποστηρίζει μέρος των πολωνών ερευνητών⁶.

γ) Ο χώρος μεταξύ του Άνω Δνείστερου και του Άνω Προύθου στα Καρπάθια τον 5ο αιώνα, στον οποίο ζούσαν πληθυσμοί που είχαν επαφές με τον ύστερο Τσέρνιαχοβ⁷.

Σε κάθε περίπτωση, το γενικό περίγραμμα του πρώιμου σλαβικού πολιτισμού, ιδιαίτερα στον χώρο εκτός της τέως Σοβιετικής Ένωσης, μπορεί να οριστεί με βάση την επικράτηση του πολιτισμού Πράγας-Κόρτσακ, τον οποίο χαρακτηρίζουν: η χειροποίητη κεραμική (συνήθως ακόσμητη και σε περιορισμένες παραλλαγές, με ψηλά ή μεσαίου μεγέθους αγγεία για οικιακή χρήση), η περιορισμέ-

5. TERPILOVSKIJ, *Dnieper region*, σελ. 130-135. Βλ. επίσης, BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 40-41· SZMONIEWSKI, «The Antes», εδώ σελ. 59.

6. HENSEL, «Problèmes», σελ. 35-36· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 41. Μεταξύ των πολωνών ερευνητών έχουν διαμορφωθεί δύο διαφορετικές θεωρίες, αυτή των αυτοχθόνων Σλάβων και, αντίθετα, των ετεροχθόνων, σύμφωνα με την οποία οι Σλάβοι μετανάστευσαν στον χώρο της Πολωνίας από τα ανατολικά. Η πρώτη άποψη εκφράζεται κυρίως από τη λεγόμενη σχολή του Πόζναν και η δεύτερη από τη σχολή της Κρακοβίας. Για τους υποστηρικτές αυτών των απόψεων και τα επιχειρήματά τους βλ. διεξοδικότερα, BARFORD, «Polish polemic».

7. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 41-42.

Γιώργος Καρδαράς

νη χρήση μεταλλικών αντικειμένων, η κατασκευή τετράγωνων ημι-υπόγειων κατοικιών (από 50 εκατοστά έως ένα μέτρο κάτω από το έδαφος), με λίθινο φούρνο σε μία γωνία, συνήθως απέναντι από την είσοδο, και ξύλινα τοιχώματα που στήριζαν μία δίρριχτη στέγη, οι ανοχύρωτες εγκαταστάσεις και η καύση των νεκρών, με τις τεφροδόχες υδρίες να εντοπίζονται σε μικρά κοιμητήρια ή σπανιότερα σε μικρούς λόφους⁸. Ως γενικό συμπέρασμα καταγράφεται το γεγονός ότι μετά την υποχώρηση σημαντικών πολιτισμών, όπως ο Πρξέβροσκ και ο Τσέρνιαχοβ στα τέλη του 4ου - αρχές του 5ου αιώνα, εμφανίζεται και κυριαρχεί στην ανατολική Ευρώπη ένας απλός και ομοιόμορφος στα χαρακτηριστικά του πολιτισμός. Αυτός ο πολιτισμός συνδέεται τόσο με την εθνογένεση όσο και με την εξάπλωση των πρώιμων Σλάβων, οι οποίοι, στις περισσότερες περιπτώσεις, αφομοίωσαν τους πληθυσμούς που συνάντησαν. Αναφορικά με την εξάπλωση των Σλάβων, η οποία πιθανότατα πραγματοποιήθηκε από διαδοχικά κύματα μετακινήσεων, οι πηγές παρέχουν αρκετές πληροφορίες για τον χώρο του Κάτω Δούναβη, ενώ για τις βορειότερες περιοχές κύρια τεκμήρια αποτελούν τα αρχαιολογικά ευρήματα⁹.

Οι Σλάβοι σήμερα είναι ένα σύνολο λαών με κοινό στοιχείο τη χρήση γλωσσών που ανήκουν στον σλαβικό κλάδο των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών. Είναι αρκετά διαδεδομένη η άποψη της άμεσης σχέσης μεταξύ της προ-σλαβικής γλώσσας και των διαλέκτων των βαλτικών φύλων και ότι αυτές οι γλωσσικές κοινότητες διαμορφώθηκαν στην περιοχή μεταξύ της Βαλτικής θάλασσας και των ποταμών Βιστούλα, Ρος, Σέιμ, Όκα και δυτικό Ντβίνα¹⁰. Το εθνώνυμο Σλάβοι εμφανίζεται αρχικά στις ιστορικές πηγές τον 6ο αιώνα και σε διάφορες μορφές (*Σκλάβοι*, *Σκλαβήνοι*, *Σκλαβηνοί* κ.ά.), οι οποίες διευρύνθηκαν με την πάροδο του χρόνου, προκειμένου να δηλωθεί ένας νέος λαός που εμφανίστηκε βόρεια του Κάτω Δούνα-

8. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί*, σελ. 33-39· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 38-39· BRATHER, *Archäologie*, σελ. 55-58, 98-101, 189-191, 256-259.

9. Βλ. WERNER, «Herkunft», εδώ σελ. 585· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 38, 43-46.

10. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 27· TERPILOVSKIJ, *Dnieper region*, σελ. 133-134.

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

βη μετά το έτος 500. Τα ονόματα αυτά εκλαμβάνονται ως απόδοση ενός φυλετικού ονόματος με το οποίο οι πρώιμοι Σλάβοι αυτοπροσδιορίζονταν. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, οι πρώιμοι Σλάβοι αυτοαποκαλούνταν *Slovani* (αυτοί που ομιλούν), και απέδιδαν την αντίθετη ιδιότητα στους γείτονές τους Γερμανούς με το όνομα *Nemcy*. Για την ετυμολογία του ονόματός τους έχουν προταθεί οι λέξεις *slava* (τιμή, δόξα) και *slovo* (λέξη, λόγος) με τη δεύτερη να τυγχάνει ευρύτερης αποδοχής¹¹. Όπως και με τα αρχαιολογικά ευρήματα, η μελέτη των υδρονυμίων, των τοπωνυμίων, των φυλετικών ονομάτων κ.ά. δεν προσφέρει μία ξεκάθαρη εικόνα για τον χώρο της σλαβικής εθνογένεσης. Και σε αυτή την περίπτωση, διαμορφώθηκαν τρεις κύριες απόψεις, που αφορούν: α) την περιοχή στα δυτικά του Μέσου Δνείπερου, β) την περιοχή μεταξύ του Όντερ και του Βιστούλα και γ) την περιοχή του Κάτω Δούναβη¹².

Η πρώτη φάση της εξάπλωσης των Σλάβων (μεταξύ 500 και 550) διακρίνεται από τη διάδοση των κύριων πολιτισμικών τους στοιχείων προς τέσσερις κατευθύνσεις:

α) Τον Κάτω Δούναβη. Η μετακίνηση αυτή πραγματοποιήθηκε πιθανόν από τη δυτική Ουκρανία και τη Μολδαβία κατά μήκος του Προύθου και μέσω στενών πεδιάδων στους πρόποδες των ανατολικών Καρπαθίων. Στον χώρο της σλαβικής εγκατάστασης στον Κάτω Δούναβη δεν αναφέρονται συγκρούσεις με τους υπάρχοντες και ποικίλης εθνολογικής προέλευσης πληθυσμούς. Στη Ρουμανία εμφανίζεται τον 6ο αιώνα ο λεγόμενος πολιτισμός *Ipotesti-Cindești-Ciurel* (με αντιστοιχίες στην περιοχή του Πριπέτ και τον Δνείπερο). Στις εγκαταστάσεις του παρατηρούνται τυπικά δείγματα του πρώιμου υλικού πολιτισμού των Σλάβων, όπως ταφές με τεφροδόχες υδρίες καθώς και ημιυπόγειες κατοικίες που έχουν λίθινο ή πήλινο φούρνο. Η κεραμική του ωστόσο στη νότια Ρουμανία εμφανίζει και επιδράσεις από τον τοπικό εκρωμαϊσμένο πληθυσμό. Σημαντικότερο κοιμητήριο είναι εκείνο του *Sărata Monteoru* στον Κάτω Δούναβη ενώ άλλες γνωστές θέσεις του *Ipotesti-*

11. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί*, σελ. 30-32· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 28-29· BRATHER, *Archäologie*, σελ. 51-52. Για τα ονόματα των Σλάβων στις βυζαντινές πηγές, βλ. KODER, «Slawen-Namen», σελ. 333-346.

12. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 37.

Γιώργος Καρδαράς

Cindești-Ciurel απαντούν στη Μολδαβία (Șipot), την ανατολική Τρανσυλβανία (Cernat και Pojan) στον άνω ρου του Προύθου και του Δνεϊστερου (Nezvisko, Ripnev II, Zimno), στον νότιο Μπουγκ/Bug (Semenki, Samčini, Mytkovska), κ.ά. Η θέση αυτών των ανοχύρωτων εγκαταστάσεων ήταν κυρίως σε κοιλάδες ποταμών και μικρά νησιά. Ως σλαβική θεωρείται και η χειροποίητη κεραμική του 5ου ή πρώιμου 6ου αιώνα μεταξύ του Προύθου και του Δνεϊστερου στη Μολδαβία, γνωστή ως τύπος Costișa-Botoșana¹³.

β) Κατά μήκος του βόρειου τμήματος των δυτικών Καρπαθίων, μέσω της νότιας Πολωνίας. Τα πρωιμότερα ευρήματα (η ομάδα ή φάση Μογκίλα/Mogila), πιθανόν του πρώιμου 6ου αιώνα εντοπίστηκαν στην περιοχή της Κρακοβίας και σχετίζονται με τον Κόρτσακ. Απαντούν τετράγωνες ημιυπόγειες κατοικίες με φούρνο, ψηλά και λεπτά αγγεία, όχι όμως κοιμητήρια. Ιδιαιτερότητα αποτελεί ο πολιτισμός του Όλζτυν/Olsztyn στη βορειοανατολική Πολωνία (από τα μέσα του 5ου έως τα μέσα του 7ου αιώνα), όπου παρατηρούνται βαλτικά και σλαβικά στοιχεία¹⁴.

γ) Κατά μήκος του νότιου τμήματος των δυτικών Καρπαθίων (δυτική Σλοβακία και Μοραβία) προς τη Βοημία, τον μέσο Δούναβη και τον Έλβα. Τα πρωιμότερα ευρήματα κεραμικής στη Μοραβία και τη Σλοβακία έχουν ομοιότητες με τους τύπους Μογκίλα και Κόρτσακ. Απαντούν επίσης ημιυπόγειες κατοικίες και κοιμητήρια με τεφροδόχες υδρίες που χρονολογούνται στο πρώτο ήμισυ ή στα μέσα του 6ου αιώνα. Το υλικό της Βοημίας, όπου απαντά και ο πολιτισμός Πράγας, φαίνεται ότι είναι λίγο μεταγενέστερο¹⁵.

δ) Προς τα ανατολικά και νοτιοανατολικά στην Ουκρανία. Στα τέλη του 6ου αιώνα, ο πολιτισμός του Κόρτσακ επεκτάθηκε σε μεγάλο τμήμα της δυτικής Ουκρανίας και έως τον Δνείπερο στα ανατολικά. Οι οικισμοί βρίσκονταν κοντά σε ποταμούς και αποτελούνταν από μικρές ομάδες των πέντε έως δέκα ημιυπόγειων κατοικιών.

13. WERNER, «Anten», εδώ σελ. 244· Ο ΙΔΙΟΣ, «Herkunft», σελ. 585-586· ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί*, σελ. 45· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 42, 47-49.

14. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 52-53.

15. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 54· RUTTKAY, «Carpathian basin», σελ. 286· BRATHER, *Archäologie*, σελ. 61, 256.

Οι πρόωμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

κιών με λίθινο φούρνο. Απαντούν επίσης μικρά κοιμητήρια με τέφρα σε υδρίες ή σε λάκκους¹⁶.

Κατά τη δεύτερη φάση της (550-600), η σλαβική εγκατάσταση επεκτείνεται βαθύτερα στη δασική ζώνη της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης. Το σύνολο των πολιτισμικών στοιχείων, όπου κυριαρχεί ο πολιτισμός Πράγας-Κόρτσακ, παρουσιάζει ομοιομορφία από την Ουκρανία έως τον Έλβα. Στον Κάτω Δούναβη θεωρείται πιθανή η κάθοδος ενός δεύτερου κύματος από την κεντρική Ουκρανία. Στα μέσα του 6ου αιώνα εμφανίζεται στον ρουμανικό χώρο ο τύπος Suceava-Șipot, η χειροποίητη κεραμική του οποίου εμφανίζει μεγάλες ομοιότητες με τον πολιτισμό Πένκοβκα, και αντικαθιστά τον Ipotești-Cindești-Ciurel και τον Costișa-Botoșana. Συγκριτικά με τους τελευταίους, τα ευρήματα του Suceava-Șipot παρουσιάζουν λιγότερα ίχνη μίξης με άλλους πληθυσμούς και θεωρούνται ως ένδειξη για την παρουσία αμμιγών σλαβικών εγκαταστάσεων¹⁷. Σε αντίθεση με τις μαρτυρίες των πηγών ωστόσο, όπως ο Προκόπιος, ο Ιωάννης Εφέσου, ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, τα Θαύματα του Αγίου Δημητρίου κ.ά., τα αρχαιολογικά τεκμήρια για την παρουσία ή μόνιμη εγκατάσταση των Σλάβων νότια του Κάτω Δούναβη κατά τον 6ο και 7ο αιώνα είναι περιορισμένα. Τα σημαντικότερα ευρήματα απαντούν στη Βουλγαρία (Πόπινα/Popina και Γκάρβαν/Garvan κοντά στο Δορόστολον/Σιλίστρα), όπου εντοπίστηκαν χειροποίητη κεραμική, πολυάριθμες ημιυπόγειες κατοικίες και τεφροδόχες υδρίες, καθώς και στη Δοβρουτσά¹⁸. Λιγοστά ευρήματα ημιυπόγειων κατοικιών και χειροποίητης κεραμικής απαντούν στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη¹⁹. Με την εγκατάσταση των Σλάβων συνδέονται οι 25 τεφροδόχες υδρίες (σχεδόν όλες χειροποίητες), καθώς και άλλες επτά ταφές με καύση νεκρών στην Ολυμπία²⁰.

16. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 54.

17. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί*, σελ. 45-46· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 56.

18. Βλ. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 61-62· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 78.

19. MILETIĆ, «Bosnie-Herzégovine», σελ. 121-122.

20. VÖLLING, «Pagan Slavs», σελ. 310-313.

Γιώργος Καρδαράς

Αναφορικά με την κεντρική Ευρώπη, στη διάρκεια του βου αιώνα εκλείπουν σταδιακά τα κατάλοιπα των γερμανικών πληθυσμών. Από τον χώρο της πρώην Τσεχοσλοβακίας, ο πολιτισμός Πράγας-Κόρτσακ επεκτάθηκε στην ανατολική Γερμανία (μεταξύ των ποταμών Έλβα, Σάαλ και Χάβελ) στα τέλη του βου - αρχές του 7ου αιώνα. Ιδιαίτερα στο βόρειο τμήμα της Πολαβίας (μεταξύ Βρανδεμβούργου και Κόττμπους) και στην Πομερανία απαντά ο πολιτισμός του Sukow-Dziedzice, στον οποίο υπάρχει η ακόσμητη χειροποίητη κεραμική, όχι όμως ημιυπόγειες κατοικίες και τεφροδόχες υδρίες²¹. Γύρω στα μέσα του βου αιώνα επίσης, χρονολογείται η εγκατάσταση των Σλάβων στον χώρο της Κάτω Αυστρίας ενώ προς τα τέλη του βου και τις αρχές του 7ου αιώνα σλαβικοί πληθυσμοί έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή της Καρινθίας, της Σλοβενίας και της Ιστρίας²².

Ανατρέχοντας στις μαρτυρίες των πηγών για τους πρώιμους Σλάβους, αντλούμε πληροφορίες κυρίως από τον Ιορδάνη (*Getica*) και τον Προκόπιο (*Ἑπὲρ τῶν πολέμων*). Στο κεφ. 35 ο Ιορδάνης οριοθετεί τον χώρο εγκατάστασης των Σκλαβηνῶν μεταξύ του Βιστούλα, του Δνείπερου και του Κάτω Δούναβη (όπου βρίσκεται το Νοβιόδουνον και πιθανόν ο αινιγματικός *lacus Mursianus*), και των Αντῶν μεταξύ του Δνείπερου και του Δνεϊστερου²³. Αναφορι-

21. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 63-66· BRATHER, *Archäologie*, σελ. 60-61, 191, 259. Για τα πρώιμα σλαβικά κατάλοιπα στην ανατολική Γερμανία βλ. διεξοδικότερα, HERRMANN, «Probleme», σελ. 55-71.

22. KOLLAUTZ, «Awaren», σελ. 619-645· FRIESINGER, *Slawen*, σελ. 7-9· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 73· ŠTIH, *Eastern Alps*, σελ. 87-103.

23. Ιορδάνης, *Getica*, κεφ. V, 35, σελ. 63: *Scлавeni a civitate Novietunense et laco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur: hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt*. Βόρεια της Μαύρης θάλασσας τοποθετεί ο Προκόπιος τον χώρο εγκατάστασης των Αντῶν, βλ. Προκόπιος, *Ἑπὲρ τῶν πολέμων*, κεφ. VIII, 4. 8-9, σελ. 501: *αὕτη δὲ ἡ Λίμνη (Μαιῶτις) ἐς τὴν ἀκτὴν Πόντου τοῦ Εὐξείνου τὰς ἐμβολὰς ποιεῖται. ἄνθρωποι δέ, οἱ ταύτη ὤκηται, Κιμμέριοι μὲν τὸ παλαιὸν ὠνομάζοντο, τανῶν δὲ Οὐτίγουροι καλοῦνται. καὶ αὐτῶν καθύπερθεν ἐς βορρᾶν ἄνεμον ἔθνη τὰ Ἀντῶν ἄμετρα ἴδρυνται*. βλ. WERNER, «Herkunft», σελ. 578-579· SCHRAMM, «Venedi», ἐδῶ σελ. 169, 176· MADGEARU, «Lacus Mursianus», 87-89· CURTA, «Jordanes», ἐδῶ σελ. 324-325, 332· BAR-

Οι πρόιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

κά με τους προγόνους των Σλάβων, αρκετά αμφιλεγόμενη είναι η μαρτυρία του Ιορδάνη για τους Venethi (ή Venedi). Ο λαός αυτός, γνωστός από πηγές του 1ου και του 2ου μ.Χ. αιώνα, όπως ο Τάκιτος, ο Πτολεμαίος και ο Πλίνιος ο πρεσβύτερος, ζούσε στην περιοχή του ποταμού Βιστούλα²⁴. Η μαρτυρία του Ιορδάνη είναι αντιφατική, καθώς σε ένα σημείο του έργου του αναφέρει ότι αυτός ο λαός έχει τρία ονόματα (Venethi, Άντες και Σκλαβηνοί, οι οποίοι έχουν κοινή καταγωγή) και σε άλλο ότι στην εποχή του το όνομα των Venethi είχε περάσει σε άλλα φύλα, τα οποία ονομάζονται κυρίως Σκλαβηνοί και Άντες. Στην πρώτη περίπτωση φαίνεται ότι υπάρχει μία ομάδα διακριτών φύλων, οι Venethi, οι Άντες και Σκλαβηνοί, με το όνομα των Venethi να χρησιμοποιείται ως δηλωτικό ολόκληρης της ομάδας, ενώ στη δεύτερη τα ονόματα Σκλαβηνοί και οι Άντες χρησιμοποιούνται αντί εκείνου των Venethi²⁵. Στηριζόμενος πιθανόν στον Ιορδάνη, η ανώνυμη *Κοσμογραφία της Ραβέννα*, έργο που χρονολογείται γύρω στο έτος 700, αναφέρει ως κοιτίδα των Σλάβων τη Σκυθία, δηλωτικό του χώρου ανατολικά του Βιστούλα²⁶. Από την άλλη πλευρά, η *Tabula Peutingeriana* (η οποία χρονολογείται στις αρχές του 5ου αιώνα, στηρίζεται όμως

FORD, *Early Slavs*, σελ. 35, 50· DARDEN, «Sclaveni», εδώ σελ. 143, 152-153· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 63-65.

24. Ιορδάνης, *Getica*, κεφ. V, 34, σελ. 62-63: *...ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa consedit. quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur*· CURTA, «Jordanes», σελ. 321, 332· Ο ΙΔΙΟΣ, *Slavs*, σελ. 39-40· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 35-36.

25. Ιορδάνης, *Getica*, κεφ. XXIII, 119, σελ. 88-89: *post Herulorum cede item Hermanaricus in Venethos arma commovit, ... tria nunc nomina ediderunt, id est Venethi, Antes, Sclaveni*. Βλ. και παραπάνω, υποσελ. 24. STRUMINS'KYJ, «Eastern Slavs», εδώ σελ. 786· WERNER, «Herkunft», σελ. 578· SCHRAMM, «Venedi», σελ. 169· CURTA, «Jordanes», σελ. 325, 330· DARDEN, «Sclaveni», 143· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 63.

26. *Κοσμογραφία της Ραβέννα*, κεφ. I, 12, σελ. 11: *Sexta ut hora noctis Scitharum est patria, unde Sclavinorum exorta est prosapia. sed et Itites et Chimabes ex illis egressi sunt. cuius post terga oceanum non invenimus navigari*. Βλ. επίσης, Ιορδάνης, *Getica*, κεφ. V, 31, σελ. 61-62: *id est Scythia, longe se tendens lateque aperiens, habet ab oriente Seres, in ipso sui principio litus Caspii maris commanentes; ab occidente Germanos et flumen Vistulae*.

Γιώργος Καρδαράς

σε δεδομένα της εποχής του Οκταβιανού Αυγούστου) αναφέρει δύο λαούς, τους *Venadi Sarmatae* στα βόρεια της Δακίας καθώς και τους *Venedi* βορειοδυτικά του Δέλτα του Κάτω Δούναβη, οι οποίοι έχουν ταυτιστεί με τους Άντες²⁷.

Για ορισμένους ερευνητές, η θέση των Σλάβων και των Αντών στα *Getica* ανταποκρίνεται στα δεδομένα του 4ου αιώνα²⁸. Σύμφωνα με μία άλλη άποψη, όταν οι *Venethi* διασπάστηκαν, πιθανόν στα μέσα του 6ου αιώνα, οι Σκλαβηνοί αποτέλεσαν τους δυτικούς Σλάβους και οι Άντες τους νότιους ή ένα κράμα νότιων και ανατολικών Σλάβων²⁹. Έχει υποστηριχθεί επίσης ότι πρόγονοι των Σλάβων ήταν οι Γέτες και οι Δάκες ή ότι ο Ιορδάνης ονόμαζε τους Σλάβους ως *Venethi* διότι τον 6ο αιώνα οι Σλάβοι ζούσαν όπου και οι *Venethi* την εποχή του Τάκιτου ή ακόμη ότι οι Σλάβοι *Venethi* του Ιορδάνη ταυτίζονται με εκείνους του Τάκιτου. Αντίστοιχα με τις μαρτυρίες των πηγών, επιχειρήθηκε από αρχαιολογικής πλευράς η σύνδεση των *Venethi* με τους πολιτισμούς Ζαρουμπίντσι, Κιέβου, Πρζέβορσκ ή Τσέρνιαχοβ³⁰. Μία πιθανή ερμηνεία στο όλο ζήτημα είναι η υπόθεση ότι ο Ιορδάνης χρησιμοποίησε έναν χάρτη, καθώς και πληροφορίες, οι οποίες δεν ανταποκρίνονταν στα δεδομένα της εποχής του προκειμένου να προσδιορίσει την καταγωγή και την αρχική πατρίδα των Σλάβων³¹. Ως ένας εθνογενετικός μύθος θα πρέπει να εκληφθεί η πολύ μεταγενέστερη μαρτυρία του *Παλαιορωσικού Χρονικού* ότι οι Σλάβοι επεκτάθηκαν προς κάθε κατεύθυνση με αφετηρία τον Μέσο και Κάτω Δούναβη³². Στις πηγές διακρίνεται η γενναιότητα των Αντών ως ποιοτικό τους στοιχείο (οι Άντες είναι οι ισχυρότεροι και γενναιότεροι ανάμεσα στους

27. *Tabula Peutingeriana*, κεφ. VII, b, στ. 616-617· CURTA, «*Jordanes*», σελ. 335· SCHRAMM, «*Venedi*», σελ. 169, 177-178.

28. Βλ. WERNER, «*Herkunft*», σελ. 585· SCHRAMM, «*Venedi*», σελ. 177-178.

29. Βλ. WERNER, «*Herkunft*», σελ. 582· SZMONIEWSKI, «*The Antes*», σελ. 53.

30. CURTA, «*Jordanes*», σελ. 322-324· TERPILOVSKIJ, *Dnieper region*, σελ. 134.

31. CURTA, «*Jordanes*», σελ. 334-336.

32. *Χρονικό του Νέστορα* (MÜLLER), κεφ. 27-36, σελ. 6-7· HENSEL, «*Problèmes*», σελ. 32-33· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 28, 36-37.

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

λαούς γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα), ενώ στους Σκλαβηνούς ένα ποσοτικό, ο μεγάλος αριθμός τους (πολύς ὄμιλος)³³.

Ο Προκόπιος, ο οποίος δεν δίνει ταυτόσημες πληροφορίες με τον Ιορδάνη, περιγράφει τους Σκλαβηνούς και τους Άντες να έχουν μεταξὺ άλλων την ίδια γλώσσα, έθιμα, σχετικές με τη φύση λατρείες ή πολεμική τέχνη και ότι παλαιότερα ονομάζονταν *Σπόροι*. Παρεμφερείς με τον Προκόπιο είναι και οι πληροφορίες στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικίου, όπου οι Σκλάβοι και οι Άντες θεωρούνται ως εν δυνάμει εχθροί³⁴. Ανάμεσα στις πληροφορίες του Προκόπιου, την μεγαλύτερη συζήτηση έχει προκαλέσει η λέξη δημοκρατία αναφορικά με τον τρόπο της πολιτικής οργάνωσης των Σλάβων, η οποία δήλωνε πιθανόν την αταξία του βαρβαρικού κόσμου σε αντίθεση με τη δομή και τους θεσμούς της ρωμαϊκής πολιτείας³⁵. Οι Σλάβοι του Κάτω Δούναβη, στους οποίους αναφέρεται ο Προκόπιος, ήταν το πρώτο τμήμα των Σλάβων που εμφανίστηκε στις γραπτές πηγές³⁶. Αντίθετα, για την παρουσία τους στην κεντρική Ευρώπη τον

33. Ιορδάνης, *Getica*, κεφ. V, 35, σελ. 63: *Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur...* Προκόπιος, *Ἐπερ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 13. 24, σελ. 353· κεφ. VII, 14. 4, σελ. 354· κεφ. VII, 40, 1, σελ. 475· κεφ. VIII, 25. 1, σελ. 623· WERNER, «Herkunft», σελ. 578, 580· SCHRAMM, «Venedi», 170· CURTA, «Jordanes», 326.

34. Προκόπιος, *Ἐπερ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 14. 22-30, σελ. 357-358· Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, κεφ. XI, 4, σελ. 370-386· WERNER, «Herkunft», σελ. 574-575, 578-580· SCHRAMM, «Venedi», σελ. 170, 172· CURTA, «Jordanes», σελ. 326-327· Ο ΙΔΙΟΣ, *Slavs*, σελ. 50-52, 346-347· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 36, 59, 68· DARDEN, «Sclaveni», 143· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 64. Βλ. επίσης, ΚΑΡΔΑΡΑΣ, «Πολεμική τέχνη», σελ. 185-205. Για την οικονομική και πολιτειακή οργάνωση των πρώιμων Σλάβων, βλ. ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ, *Σλάβοι*, σελ. 17-76.

35. Προκόπιος, *Ἐπερ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 14. 22, σελ. 357: *τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται, οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἐνός, ἀλλ' ἐν δημοκρατία ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων αἰεὶ τὰ τε ἔμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται*. Βλ. σχετικά, ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ, *Σλάβοι*, σελ. 46-47· ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί*, σελ. 40-42· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 49-50, 59.

36. Προκόπιος, *Ἐπερ τῶν πολέμων*, κεφ. V, 27. 2, σελ. 130: *καὶ αὐτῶν οἱ πλείστοι Οὐννοὶ τε ἦσαν καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται, οἱ ὑπερ ποταμὸν Ἰστρον οὐ μακρὰν τῆς ἐκείνη ὄχθης ἴδρυνται*· CURTA, *Slavs*, σελ. 39· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 49-50.

Γιώργος Καρδαράς

βο αιώνα υπάρχουν ελάχιστες πληροφορίες. Από τον ίδιο συγγραφέα γνωρίζουμε ότι το 512 οι Έρουλοι ηττήθηκαν από τους Λογγοβάρδους και διασπάρστηκαν σε δύο μέρη. Το ένα εγκαταστάθηκε στο Ιλλυρικό και το δεύτερο, καθώς κινήθηκε προς τη Σκανδιναβία, συνάντησε στον δρόμο του όλα τα σλαβικά φύλα³⁷. Ακόμη, γύρω στο 540/545, και στο πλαίσιο ανταγωνισμού για τον λογγοβαρδικό θρόνο, ο πρίγκηπας Ιλδίγης κατέφυγε στους Σλάβους³⁸. Στις δυτικές πηγές, εκτός από τα ονόματα *Sclavi* και *Sclaveni*, απαντούν για τους Σλάβους ονόματα παρεμφερή με το *Venethi/Venedi* για πρώτη φορά στον *Βίο του Αγίου Κολουμπάνου* (μεταξύ 639 και 643) και ακολούθως στο *Χρονικό του Φρεδεγάριου* (περ. 660) και τη *φραγκική κοσμογραφία*, προκειμένου να δηλωθούν οι ανατολικοί γείτονες των Φράγκων³⁹.

Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ιουστινιανού, οι Σκλαβηνοί, όπως και οι Άντες, ήταν ήδη εγκατεστημένοι βόρεια του Κάτω Δούναβη. Η αντιμετώπισή τους έγινε επιτακτική μετά το 530, καθώς οι επιθέσεις τους στα Βαλκάνια συνέπεσαν με εκείνες άλλων λαών. Ο Προκόπιος αναφέρει ότι την εποχή του Ιουστινιανού η αυτοκρατορία υπέφερε από τις διαρκείς επιδρομές των νομαδικών λαών, των Σλάβων και των Αντών, κάνοντας λόγο για *σχυθική ερημία* στις περιοχές που δέχτηκαν τις επιθέσεις τους⁴⁰. Συχνές επι-

37. Προκόπιος, *Ὑπὲρ τῶν πολέμων*, κεφ. VI, 15, 1-4, σελ. 214-215· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 53· RUTKAY, «Carpathian basin», σελ. 287-288.

38. Προκόπιος, *Ὑπὲρ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 35, 13-22, σελ. 455-456· CURTA, *Slavs*, σελ. 82· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 56· RUTKAY, «Carpathian basin», σελ. 288.

39. Φρεδεγάριος, *Χρονικό*, κεφ. IV, 48, σελ. 206-208: *Anno 40. regni Chlothariae homo nomen Samo natione Francos de pago Senonago plures secum negutiantes advivit, exercendum negucium in Sclavos coinomento Winedos perrexit· Βίος Αγίου Κολουμπάνου*, κεφ. I, 27, σελ. 104: *Interea cogitatio in mentem ruit, ut Venetiorum qui et Sclavi dicuntur terminos adiret caecasque mentes euangelica luce lustrare ac ab origine per avia oberrantibus veritatis viam panderet*· CURTA, «Jordanes», σελ. 321, 336-337· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 28-29.

40. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα*, κεφ. XVIII, 20-21, σελ. 114-115: *Ἰλλυριοὺς δὲ καὶ Θράκην ὄλην, εἴη δ' ἂν ἐκ κόλπου τοῦ Ἰονίου μέχρι ἐς τὰ Βυζαντίων προάστεια, ἐν τοῖς Ἑλλάς τε καὶ Χερρονησιωτῶν ἡ χώρα ἐστίν, Οὐνοί τε καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται σχεδὸν τι ἀνὰ πᾶν καταθέοντες ἔτος, ἐξ οὗ Ἰουστινιανὸς παρέ-*

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

δρομές Βουλγάρων, Αντών και Σλάβων αναφέρει και ο Ιορδάνης⁴¹. Πριν την έναρξη των πολέμων στη Δύση με τους Βανδάλους το 533, ο Ιουστινιανός επιχείρησε να ανακόψει τις επιθέσεις στη Βαλκανική στηριζόμενος στην στρατιωτική ικανότητα του Χιλβούδιου και του Μούνδου. Ο Χιλβούδιος, ο οποίος το 530/531 ορίστηκε στρατηγός της Θράκης, κατάφερε για τρία χρόνια να αποκρούσει τις σλαβικές επιθέσεις νότια του Δούναβη. Ακόμη, επιτέθηκε αρκετές φορές βόρεια του ποταμού όπου και σκοτώθηκε σε μία σύγκρουση με τους Σλάβους το 533⁴². Ο Μούνδος, *magister militum* του Ιλλυρικού, αντιμετώπισε με επιτυχία τους Σλάβους το 529 και τους Κουτριγούρους το 530, έχασε όμως τη ζωή του το 536 πολεμώντας τους Γότθους στη Δαλματία⁴³. Ο Προκόπιος σημειώνει ότι μετά τον θάνατο του Χιλβούδιου το σύνορο του Δούναβη δεν αποτελούσε σοβαρό εμπόδιο για τους εισβολείς αλλά και ότι υπήρξε σύγκρουση μεταξύ Σλάβων και Αντών στην οποία οι Σλάβοι επικράτησαν⁴⁴. Ανα-

λαβε τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἀνήκεστα ἔργα εἰργάσαντο τοὺς ταύτη ἀνθρώπους. Πλέον γὰρ ἐν ἐκάστη ἐσβολῇ οἶμαι ἢ κατὰ μυριάδας εἴκοσιν εἶναι τῶν τε ἀνηρημένων καὶ ἡνδραποδισμένων ἐνταῦθα Ῥωμαίων, «ὥστε» τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν ἀμέλει ταύτης πανταχόσε τῆς γῆς ξυμβαίνειν «εἶναι». Προκόπιος, Ὑπὲρ τῶν πολέμων, κεφ. VII, 14. 2, σελ. 353-354· CURTA, *Slavs*, σελ. 78-79· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 50· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 75.

41. Ιορδάνης, *Romana*, 388, σελ. 52: *Hi sunt casus Romanae rei publicae preter instantia cottidiana Bulgarum, Antium et Sclavinorum. que si quis scire cupit, annales consulumque seriem revolvat sine fastidio reperietque dignam nostri temporis rem publicam tragydiae*. CURTA, «Jordanes», σελ. 331· Ο ΙΔΙΟΣ, *Slavs*, σελ. 79 και KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 75.

42. Προκόπιος, Ὑπὲρ τῶν πολέμων, κεφ. VII, 14. 1-5, σελ. 353-354· BONEV, «Antes», ἐδὼ σελ. 109-110· CURTA, *Slavs*, σελ. 76· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 51· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 75.

43. Κόμης Μαρκελλίνος, *Χρονικό*, 530, σελ. 103: *Mundo Illyricianae utriusque militiae ductor dudum Getis Illyricum discursantibus primus omnium Romanorum ducum incubuit eosque haut paucis eorum interemptis fugavit. his autem deinde consulibus idem dux audaciae suae secundus in Thraciam quoque advolans praedantes eam Bulgares felicior pugnans cecidit, quingentis eorum in proelio trucidatis*. Προκόπιος, Ὑπὲρ τῶν πολέμων, κεφ. V, 5. 1-11, σελ. 25-26 και 7. 1-8, σελ. 32-34· VASIC, «Mésie Première», σελ. 42-43.

44. Προκόπιος, Ὑπὲρ τῶν πολέμων, κεφ. VII, 14. 6-7, σελ. 354· BONEV, «Antes», σελ. 110, 113· CURTA, *Slavs*, σελ. 78· BARFORD, *Early*

Γιώργος Καρδαράς

φέρει ακόμη σλαβικές επιθέσεις το 545/546 (οι εισβολείς απωθήθηκαν με τη βοήθεια των Ερούλων)⁴⁵, το 547/548, το 549/550, το 550/551 και το 551/552, οι οποίες έπληξαν το Ιλλυρικό και τη Θράκη⁴⁶. Οι επιθέσεις τους διακόπηκαν μεταξύ 552 και 576/577, γεγονός που μάλλον ορθά αποδίδεται στο οχυρωματικό έργο του Ιουστινιανού στη Βαλκανική⁴⁷. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Μαλάλα τέλος, αναφέρει ότι οι Σλάβοι ακολούθησαν την επίθεση των Κουτριγούρων του Ζαβεργάν το 558/559⁴⁸. Γύρω στο 550 ωστόσο, παρατηρείται ο οικονομικός αποκλεισμός του συνόρου στον Κάτω Δούναβη με την εξάλειψη των νομισμάτων βόρεια του ποταμού, ενώ και στο εσωτερικό της Βαλκανικής οι σλαβικές επιθέσεις δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη σταδιακή παρακμή της οικονομικής δραστηριότητας και των αστικών κέντρων⁴⁹.

Μετά το 576/577, οι σλαβικές επιδρομές επαναλήφθηκαν με σφοδρότητα στα βυζαντινά εδάφη. Οι συνθήκες πλέον στα βόρεια σύνορα του Βυζαντίου είχαν μεταβληθεί, καθώς από το 568 οι Άβαροι είχαν δημιουργήσει στο λεκανοπέδιο των Καρπαθίων ένα ισχυρό χαγανάτο, το οποίο περιελάμβανε και σλαβικούς πληθυσμούς⁵⁰. Ταυτόχρονα με τις διαρκείς επιθέσεις των Αβάρων έως το 626 μπορούμε να διακρίνουμε δραστηριότητα είτε ανεξάρτητων σλαβικών φύλων (ενίοτε σε συνεργασία με τους Αβάρους) είτε υποτελών, τα οποία ακολουθούσαν τους Αβάρους στις επιθέσεις τους. Στο γεγονός αυτό οφείλεται και η σύγχυση που παρατηρείται σε

Slavs, σελ. 51 (το 545/546)· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 75-76.

45. Προκόπιος, *Ἰπὲρ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 13. 24-25, σελ. 353· CURTA, *Slavs*, 82-83· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 74.

46. Προκόπιος, *Ἰπὲρ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 29. 1-3, σελ. 423· κεφ. VII, 38, σελ. 467-471· κεφ. VII, 40. 1-8, σελ. 475-477· κεφ. VII, 40. 30-45, σελ. 481-483· κεφ. VIII, 25. 1-6, σελ. 623-624· BONEV, «Antes», σελ. 113· VASIĆ, «Mésie Première», σελ. 43· CURTA, *Slavs*, σελ. 84-87· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 51, 58.

47. Βλ. VASIĆ, «Mésie Première», σελ. 44-50· CURTA, *Slavs*, σελ. 89· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 52, 56.

48. Μαλάλας, *Χρονογραφία*, 18, 129, σελ. 421· BONEV, «Antes», σελ. 114· CURTA, *Slavs*, σελ. 45.

49. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 52.

50. Βλ. σχετικά, ΚΑΡΔΑΡΑΣ, *Άβαροι*, σελ. 46-49.

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

κάποιες πηγές ως προς τα ονόματα των δύο λαών (*Περί κτίσεως της Μονεμβασίας Χρονικόν*, *Βίος Παγκρατίου* πιθανότατα και στον Ιωάννη Biclaensis), όπου αντί για τους Σλάβους αναφέρεται το όνομα των Αβάρων⁵¹. Μεγάλες σλαβικές επιθέσεις μεταξύ 577/578 και 584 αναφέρονται κυρίως από τον Μένανδρο Προτήκτορα, τον Ιωάννη Biclaensis και τον Ιωάννη Εφέσου⁵². Το 578 πραγματοποιήθηκε κοινή στρατιωτική επιχείρηση των Βυζαντινών και των Αβάρων εναντίον των Σλάβων του φύλαρχου Δαυρέντιου, οι οποίοι ζούσαν πιθανότατα στη σημερινή Βλαχία και νότια Μολδαβία⁵³. Ακόμη, ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης περιγράφει την επίθεση των Σλάβων του Αρδάγαστου το 585, οι οποίοι έφθασαν αρχικά έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης και στη συνέχεια ηττήθηκαν στην Αδριανούπολη, καθώς και τη σλαβική επίθεση στη Θράκη το 588⁵⁴. Σλαβικές επιθέσεις πραγματοποιήθηκαν επίσης στη Δαλματία το 599 και το 600⁵⁵.

Τη δεκαετία του 580, οι επιδρομές των Σλάβων έφθασαν ως το νότιο τμήμα της βαλκανικής χερσονήσου. Η αξιοπιστία του λεγόμενου *Περί κτίσεως της Μονεμβασίας Χρονικού* έχει ορθά αμφισβη-

51. DUJČEV, *Περί κτίσεως τῆς Μονεμβασίας Χρονικόν*, σελ. 1289-90, 16134-135: *Ὅτως οἱ Ἄβαροι τὴν Πελοπόννησον κατασχόντες καὶ κατοικήσαντες...* OLAJOS, «Peuplade slave», ἐδῶ σελ. 108 υποσελ. 12: *πάντες Ἄβαροὶ εἶσιν ἔθνος πᾶνυ μιᾶρὸν μηδὲλως τῆς πατρικῆς γλώσσης προσεγγίζοντα, παράκειται δὲ ταῖς τοῦ Δοραχίου καὶ Ἀθηνῶν ἐπαρχίαις...* Ioannes Biclaensis, *Chronica*, σελ. 214 (576.5): *Avares litora maris captiose obsident, et navibus litora Thraciae navigantibus satis infesti sunt*, σελ. 215 (577.1 καὶ 579.1). Βλ. ἐπίσης, ΚΑΡΔΑΡΑΣ, «Ὀφεις», ἐδῶ σελ. 134-136.

52. Μένανδρος Προτήκτωρ, *Ἱστορία*, ἀπ. 20, 2, σελ. 190: *... κατὰ δὲ τὸ τέταρτον ἔτος Τιβερίου Κωνσταντίνου Καίσαρος βασιλείας ἐν τῇ Θράκῃ ξυνηρέχθη τὸ Σκλαυηῶν ἔθνος μέχρι που χιλιάδων ἑκατὸν Θράκην καὶ ἄλλα πολλὰ λήισασθαι*. Ioannes Biclaensis, *Chronica*, ὁ.π., υποσελ. 51· Ἰωάννης Ἐφέσου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 25, σελ. 248-249· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 60-61· ΚΑΡΔΑΡΑΣ, *Ἄβαροι*, σελ. 62.

53. Μένανδρος Προτήκτωρ, *Ἱστορία*, ἀπ. 21, σελ. 192-194· POHL, *Awaren*, σελ. 6-69· CURTA, *Slavs*, σελ. 91-92· ΚΑΡΔΑΡΑΣ, *Ἄβαροι*, σελ. 62-63.

54. Σιμοκάττης, *Ἱστορία*, κεφ. I, 7, σελ. 52-53 καὶ κεφ. III, 4.7, σελ. 116-117: *τὸ δὲ Γετικόν, ταῦτόν δ' εἶπεν αἱ τῶν Σκλαυηῶν ἀγγέλαι, τὰ περὶ τὴν Θράκην ἐς τὸ καρτερόν ἐλυμαίνοντο...* ΚΑΡΔΑΡΑΣ, *Ἄβαροι*, σελ. 73.

55. Βλ. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 59.

Γιώργος Καρδαράς

τηθεί, τόσο για το ότι συγχέει τους Αβάρους με τους Σλάβους όσο και για το ότι οι τελευταίοι (σύμφωνα με το *Χρονικό* οι Άβαροι) φέρονται ως κυρίαρχοι στην Πελοπόννησο από το 588 έως το 805. Ως γενικό συμπέρασμα από τη δραστηριότητα των σλαβικών φύλων θα πρέπει να δεχθούμε ότι μέχρι την εποχή του Τιβερίου (578-582) οι Σλάβοι περιορίζονταν μόνο σε επιδρομές και όχι μόνιμες εγκαταστάσεις. Στα χρόνια της βασιλείας του Μαυριτίου (582-602), οι επιθέσεις των Σλάβων συνοδεύονταν από μικρές ή μεγαλύτερες εγκαταστάσεις, γεγονός που προκάλεσε για πολλές δεκαετίες έντονη συζήτηση γύρω από την έκταση και τις συνέπειες των σλαβικών εγκαταστάσεων στον ελληνικό αλλά και ευρύτερα στον βαλκανικό χώρο⁵⁶.

Όπως με τους Αβάρους, ο Μαυρίκιος διεξήγαγε κατά το δεύτερο ήμισυ της βασιλείας του συστηματικές επιχειρήσεις εναντίον των Σλάβων προκειμένου να εξαλείψει τις επιδρομές τους. Την άνοιξη του 593 ο στρατηγός Πρίσκος πέτυχε νίκες εναντίον των σλάβων φυλάρχων Αρδάγαστου και Μουσώκιου στη σημερινή Βλαχία και το 594 ο στρατηγός Πέτρος επιτέθηκε εναντίον του σλάβου φυλάρχου Πειράγαστου, ο οποίος έχασε τη ζωή του στη μάχη⁵⁷. Οι τελευταίες επιχειρήσεις εναντίον των Σλάβων συνδέονται με τη στάση του βυζαντινού στρατού εναντίον του Μαυριτίου το 602, καθώς ο αυτοκράτορας διέταξε τους στρατιώτες να παραχειμάσουν βόρεια του Κάτω Δούναβη⁵⁸.

Η πτώση του Μαυριτίου επέφερε το τέλος της προσπάθειας για την εκδίωξη των Σλάβων από τις βυζαντινές επαρχίες. Την εποχή του Φωκά και του Ηρακλείου τα ανεξάρτητα σλαβικά φύλα επέδραμαν αρκετές φορές στα βυζαντινά εδάφη. Από τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου* γνωρίζουμε για τη σλαβική επίθεση εναντίον της Θεσσαλονίκης το 604, τις σλαβικές επιθέσεις στον ελληνικό χώρο μεταξύ 614 και 616 και τις πολιορκίες της Θεσσαλονίκης από τους

56. KODER, «Siedlungsgebiete», σελ. 315-331· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 61· ΚΑΡΔΑΡΑΣ, *Άβαροι*, σελ. 76-78.

57. Σιμοκάττης, *Ιστορία*, κεφ. VI, 6-10, σελ. 232-239 και κεφ. VII, 4-5, σελ. 252-254· POHL, *Awaren*, σελ. 136-138, 143· CURTA, *Slavs*, σελ. 100-105· ΚΑΡΔΑΡΑΣ, *Άβαροι*, σελ. 81, 84-85.

58. POHL, *Awaren*, σελ. 161· CURTA, *Slavs*, σελ. 105-106· ΚΑΡΔΑΡΑΣ, *Άβαροι*, σελ. 99.

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

Σλάβους του Χάτζωνα (615/616) και αργότερα από τους Ρυγχίνους, τους Σαγουδάτους, τους Στρυμονίτες και τους Δρουγουβίτες (676-678). Σε άλλες δύο περιπτώσεις, το 586 και το 617/618, οι Σλάβοι πολιόρκησαν τη Θεσσαλονίκη μαζί με τους Αβάρους. Επιθέσεις αναφέρονται ακόμη από τον Ιωάννη Νικίου το 609/610 και τον Ισίδωρο Σεβίλλης το 614, ενώ για το 623 συριακή πηγή αναφέρει ότι οι Σλάβοι επέδραμαν στα νησιά του Αιγαίου και έφθασαν με τον στόλο τους ως την Κρήτη. Την εποχή του Ηρακλείου επίσης, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, χρονολογείται και η πτώση της βυζαντινής Δαλματίας⁵⁹. Τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου πραγματοποιήθηκαν μαζικές εγκαταστάσεις σλαβικών φύλων στην κεντρική και βόρεια Βαλκανική, που είχαν ως επακόλουθο τις εθνολογικές μεταβολές και την παρακμή του αστικού βίου⁶⁰. Σε αυτό το πλαίσιο, εμφανίζονται στις πηγές και φυλετικά ονόματα των Σλάβων κατά τον 7ο αιώνα τόσο στον ελληνικό χώρο όσο και εκτός αυτού, όπως οι Σεβέρες και οι επτά γενεές στη Μυσία.

Οι περιοχές εντός της βυζαντινής επικράτειας όπου τα σλαβικά φύλα είχαν συγκροτήσει οργανωμένες εγκαταστάσεις είναι γνωστές ως *Σκλαβηνίες*. Οι *Σκλαβηνίες* είχαν δική τους φυλετική οργάνωση και ηγεμόνα, ενώ για την κεντρική εξουσία ήταν αυτοτελείς διοικητικές μονάδες που αναγνώριζαν την επικυριαρχία του αυτοκράτορα, πλήρωναν φόρους και ανέπτυσαν εμπορικές συναλλαγές με τον γηγενή πληθυσμό. Αναφορικά με τα ονόματα των φύλων στον ελληνικό χώρο, γνωρίζουμε τους Δρουγουβίτες (μεταξύ Μοναστηρίου και Βέροιας), τους Σαγουδάτους (νότια των Δρουγουβιτών), τους Βελεγεζίτες (στη Θεσσαλία), τους Βαϊουνίτες (πιθανόν στην Ήπειρο) και τους Βελζήτες, στην περιοχή του Μοναστηρίου. Αρ-

59. *Θαύματα αγίου Δημητρίου* (116-165), σελ. 133-138, 146-158· (106-108), σελ. 126· (179-194), σελ. 175-179· (195-215), σελ. 184-189· (230-282), σελ. 208-221· Ιωάννης Νίκιου, *Χρονικό*, 109.18, σελ. 175-176· *DAI*, κεφ. 291-53 και 306-61· Ισίδωρος Σεβίλλης, *Χρονικό*, σελ. 479 (5813/414)· Θωμάς Πρεσβύτερος, *Χρονικό*, σελ. 18. Βλ. διεξοδικότερα, ΚΑΡΔΑΡΑΣ, *Άβαροι*, σελ. 77-78, 103-104, 111-114, 120· Ο ΙΔΙΟΣ, «Πολεμική τέχνη», σελ. 200.

60. Βλ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί*, σελ. 53-57· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 69, 72.

Γιώργος Καρδαράς

γότερα, το 676-678, αναφέρονται οι Ρυγχίνοι (πιθανόν στη Χαλκιδική) και οι Στρυμονίτες στην κοιλάδα του Στρυμόνα, ενώ τον 9ο αιώνα αναφέρονται και οι Σμολεάνοι στην κοιλάδα του Νέστου. Επίσης, τον 10ο αιώνα γίνεται λόγος για δύο σλαβικά φύλα στην Πελοπόννησο, τους Μιλιγγούς και τους Εξερίτες, που ζούσαν στην περιοχή του Ταΰγετου⁶¹.

Στη διάρκεια της τρίτης φάσης της σλαβικής επέκτασης, μεταξύ του 600 και του 700, εμφανίζονται ορισμένοι τύποι μεταλλοτεχνίας, νέοι τύποι στην κεραμική καθώς και οι πρώτες οχυρώσεις (στη σημ. Πολωνία). Κατά τον 7ο αιώνα οι Σλάβοι αποδέχονται σταδιακά ξένα πολιτισμικά πρότυπα, βυζαντινά, λογγοβαρδικά και νομαδικά. Ο πολιτισμός της Πράγας διαρκεί έως τα τέλη του 7ου αιώνα στον Μέσο Δούναβη και τον Άνω Έλβα, ενώ εμφανίζονται και αγγεία κατασκευασμένα σε αργό τροχό, που έχουν περισσότερη συμμετρία και είναι πιο λεία. Από τα μέσα του 7ου αιώνα ο δυτικός σλαβικός κόσμος υφίσταται πολιτισμικές μεταβολές εξαιτίας κυρίως αβαρικών επιδράσεων, οι οποίες απαντούν ιδιαίτερα στα ταφικά έθιμα και είναι εντονότερες τον 8ο αιώνα. Από την άλλη πλευρά, ο τύπος Suceava-Șipot χάνεται μετά την εγκατάσταση των Βουλγάρων το 681 και αυξάνεται η σλαβική διείσδυση στην Τρανσυλβανία από τις αρχές του 7ου αιώνα⁶². Το 623 σχηματίστηκε με κέντρο τη Βοημία και μία βραχύβια σλαβική ηγεμονία (το λεγόμενο πρώτο σλαβικό κράτος) υπό τον Σάμο έπειτα από εξέγερση εναντίον των Αβάρων⁶³.

61. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί*, σελ. 85· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 70-71, 73. Γενικά για τις Σκλαβηνίες βλ. ANTOLJAK, «Sklavinien», σελ. 9-13· ODB, λήμμα «Sklavinia», τόμ. III, σελ. 1910-1911· ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, *Σκλαβήνοι*, σελ. 80-85· CHRYSOS, «Settlements», σελ. 123-135.

62. BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 57-58, 67, 78-79· BRATHER, *Archäologie*, σελ. 260, 280-281, 313-314. Βλ. επίσης, ΚΑΡΔΑΡΑΣ, «Όψεις», σελ. 143-144.

63. ΚΑΡΔΑΡΑΣ, «Σάμο», σελ. 91-111.

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

Οι Άντες

Εκτός από τα σχετικά με τον χώρο εγκατάστασης που προαναφέρθηκαν, ο Ιορδάνης παρέχει επιπλέον μαρτυρίες για τους Άντες κατά τον 4ο αιώνα. Οι πληροφορίες αφορούν αφενός τη σύγκρουση μεταξύ των Venethi και των Οστρογόθων του Ερμανάριχου και αφετέρου την υποταγή των Αντών στον Βινιθάριο γύρω στο 375, με την ταυτόχρονη εξόντωση του βασιλέα των Αντών Μποζ και εβδομήντα άλλων αξιωματούχων⁶⁴. Η πληροφορία αυτή έχει θεωρηθεί ως διασκευή μαρτυρίας του Αμμιανού Μαρκελλίνου για μία σύγκρουση των Οστρογόθων με τους Αλανούς ή ακόμη ως γοτθική προφορική παράδοση⁶⁵. Το γεγονός ότι γίνεται λόγος για βασιλέα με ανώτατους αξιωματούχους εκλαμβάνεται ως ένδειξη της ισχύος αλλά και μιας ιδιαίτερης κοινωνικής οργάνωσης των Αντών⁶⁶.

Η σλαβική καταγωγή των Αντών προβλήθηκε στην ιστοριογραφία ήδη από τον 18ο αιώνα και με ποικίλες προσεγγίσεις. Οι Άντες θεωρήθηκαν ως νότιος κλάδος των ανατολικών Σλάβων και πρόγονοι είτε κάποιων ρωσικών φύλων ή των Ρώσων του Κιέβου ή και των σημερινών Ουκρανών⁶⁷. Πέραν αυτών, αρκετά δημοφιλής είναι και η θέση ότι ο αρχικός πυρήνας των Αντών⁶⁸ ήταν ιρανικός (ένα δυτικό αλανικό φύλο) και στη συνέχεια, εξαιτίας της ανάμει-

64. Ιορδάνης, *Getica*, κεφ. XXIII, 119, σελ. 88-89, κεφ. XLVIII, 247, σελ. 121: *qui avi Vultulfi virtute imitatus, quamvis Hermanarici felicitate inferior, ... in Antorum fines movit procinctum, eosque dum adgreditur prima congressione superatus, deinde fortiter egit regemque eorum Boz nomine cum filiis suis et LXX primatibus in exemplum terroris adfixit, ut dediticiis metum cadavera pendentium geminarent*. STRUMINS'KYJ, «Eastern Slavs», σελ. 788· WERNER, «Herkunft», σελ. 577-578· SCHRAMM, «Venedi», σελ. 169· CURTA, «Jordanes», σελ. 325· TERPILOVSKIJ, *Dnieper region*, σελ. 134-135· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 63.

65. Βλ. σχετικά CURTA, «Jordanes», σελ. 331-332.

66. SCHRAMM, «Venedi», σελ. 169-170· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 64.

67. WERNER, «Herkunft», σελ. 580-583· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 53-57, 60.

68. WERNER, «Herkunft», σελ. 583-590· SCHRAMM, «Venedi», σελ. 172-175· DARDEN, «Sclaveni», σελ. 143-144· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 54-56, 61-62.

Γιώργος Καρδαράς

ξης με τους Σλάβους, ο λαός των Αντών απέκτησε σλαβικό χαρακτήρα. Κατά μία άλλη άποψη επίσης, οι Άντες ήταν ένα σύνολο διαφορετικών φύλων (Σλάβοι, Σπόροι, Κάρποι, Κοστοβόκοι, Ροξολάνοι και Αλανο-Σαρμάτες)⁶⁹. Τέλος, έχει υποστηριχθεί και η γοτθική καταγωγή των Αντών με βάση το υποτιθέμενο γερμανικό έτυμο των σωζόμενων ονομάτων (Μποζ, Χιλβούδιος, Δαβραγέζας, Μεζάμηρος, Ιδαρίζιος, Κελάγαστος)⁷⁰.

Η πρώτη επίθεση των Αντών εναντίον του Βυζαντίου χρονολογείται το 518⁷¹. Στη διάρκεια των δύο πρώτων δεκαετιών της βασιλείας του Ιουστινιανού, εκτός από τους Σλάβους και τους νομαδικούς λαούς, στις βαλκανικές επαρχίες επέδραμαν και οι Άντες, όπως παραδείγματα χάρη στη Θράκη το 545/546⁷². Ο Ιουστινιανός απέδωσε στον εαυτό του για πρώτη φορά το 533 τον τίτλο Αντικός χάρη στις επιτυχίες του Χιλβούδιου. Ο τίτλος Αντικός δεν απαντά μόνο κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού αλλά και σε άλλους αυτοκράτορες (Ιουστίνo Β', Τιβέριο, Μαυρίκιο) με τελευταία αναφορά του τίτλου το 612 επί Ηρακλείου⁷³. Η προσέγγιση των Αντών από τον Ιουστινιανό στα μέσα του βου αιώνα εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο συμμαχιών της βυζαντινής αυτοκρατορίας για τη διασφάλιση των βορείων συνόρων της στον Καύκασο, τη Μαύρη Θάλασσα και τον Δούναβη, περιοχές που δέχονταν τις επιθέσεις νομαδικών λαών⁷⁴. Η σύναψη της συμμαχίας

69. Βλ. SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 57.

70. STRUMINS'KYJ, «Eastern Slavs», σελ. 787-795. Βλ. επίσης, SCHRAMM, «Venedi», σελ. 175-176· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 60-61.

71. Βλ. Προκόπιος, *Υπέρ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 40. 5-6, σελ. 476· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 50· CURTA, *Slavs*, σελ. 75, και KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 74.

72. Προκόπιος, *Υπέρ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 14. 11, σελ. 355· BONEV, «Antes», σελ. 113· CURTA, *Slavs*, σελ. 79· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 74.

73. Βλ. SCHOELL - KROLL, *Νεαρές (Novellae)*, 43, σελ. 269: *In nomine domini nostri Iesu Christi dei omnipotentis Imp. Caesar Flavius Iustinianus Alamannicus Gothicus Francicus Germanicus Anticus Alanicus Vandalicus Africanus pius felix inclitus victor ac triumphator semper Augustus Longino praefecto urbi*. Βλ. επίσης, KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 76 κ.ε.· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 66-67.

74. Βλ. ΚΑΡΔΑΡΑΣ, *Άβαροι*, σελ. 38-39.

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

του Ιουστινιανού με τους Άντες χρονολογείται το 545/546. Ο Προκόπιος, αφού πρώτα παρεμβάλει το λεγόμενο επεισόδιο του Ψευδο-Χιλβούδιου (ενός Άντη στρατιωτικού διοικητή, ο οποίος ισχυριζόταν ότι ήταν ο βυζαντινός στρατηγός Χιλβούδιος)⁷⁵, παρέχει τις λεπτομέρειες της συνθήκης. Από το σχετικό απόσπασμα προκύπτει σαφώς ότι, εκτός από την εξάλειψη των αντικών επιδρομών, η κύρια επιδίωξη του Ιουστινιανού ήταν να αποτελέσουν οι υπόσπονδοι Άντες ένα φράγμα στις επιθέσεις των νομάδων⁷⁶.

Ο Ιουστινιανός εγκατέστησε τους Άντες στην περιοχή της αρχαίας πόλεως Τούρρις. Για τη θέση της έχουν διατυπωθεί ποικίλες υποθέσεις, όπως το αρχαίο ελληνικό οχυρό Tyrgas στις εκβολές του Δνεϊστερου (σημερινό Μπέλγκοροντ/Ντνεστρόβσκι), το Turnu-Măgurele (στις εκβολές του ποταμού Ολτ), το Pietroasele (στην περιοχή του Buzău) και το Barboși (κοντά στο Γαλάτσι και τη ρωμαϊκή Δινογετία). Η τελευταία άποψη είναι μάλλον και η ορθότερη, καθώς συνδυάζει όλες τις παραμέτρους των πληροφοριών γύρω από την εγκατάσταση των Αντών: την πληροφορία του Προκόπιου ότι οι Άντες (όπως οι «Ούννοι» και οι Σλάβοι) ζούσαν κοντά στον Δούναβη, το καθεστώς των υποσπόνδων που συνδέεται με εγκατάσταση σε πρώην ρωμαϊκό έδαφος, αλλά και την αναχαίτιση των νομάδων, οι οποίοι ακολουθούσαν πιθανόν τα παράλια της Μαύρης θάλασσας, και έφθαναν στην περιοχή του Δορόστολου μέσω της Μολδαβίας και της ανατολικής Βλαχίας. Ένα ακόμη επιχείρημα υπέρ της ταύτισης της Τούρρις με το Barboși θα μπορούσε να δοθεί από αρχαιολογικής πλευράς, καθώς στην περιοχή

75. Προκόπιος, *Ἰπὲρ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 14. 8-21, 31, 34-36, σελ. 354-357, 359-360· BONEV, «Antes», 110-111· CURTA, *Slavs*, σελ. 79-81· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 51· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 65.

76. Προκόπιος, *Ἰπὲρ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 14. 32-33, σελ. 359: *ἐν τούτῳ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς πρέσβεις τινὰς παρὰ τούτους δὴ τοὺς βαρβάρους στείλας ἤξιτο ξυνοικίεσθαι ἅπαντας εἰς πόλιν ἀρχαίαν, Τούρριν ὄνομα, ἣ κεῖται μὲν ὑπὲρ ποταμὸν Ἰστρον, [...] ταύτη γὰρ αὐτοὺς καὶ τῇ ἀμφ' αὐτὴν χώρᾳ Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς ἄτε προσηκούση τὸ ἐξ ἀρχῆς Ῥωμαίοις ὠμολόγει δεδωρῆσθαι καὶ σφίσι ξυνοικεῖν μὲν δυνάμει τῇ πάσῃ, χρήματα δὲ μεγάλα σφίσι προῖεσθαι, ἐφ' ᾧ οἱ ἔνσπονδοι τὸ λοιπὸν ὄντες Οὔννοις ἐμπόδιοι ἐς αἰεὶ γένωνται, καταθεῖν βουλομένοις τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν*· BONEV, «Antes», σελ. 110-113· SCHRAMM, «Venedi», σελ. 170· CURTA, *Slavs*, σελ. 80-82, 331-332· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 76-77.

Γιώργος Καρδαράς

της βορειοδυτικής Μικράς Σκυθίας απαντά κεραμική τύπου Πένκοβκα (βλ. παρακάτω). Με βάση αυτά τα δεδομένα, φαίνεται ότι ο ειδικότερος σκοπός της συνθήκης με τους Άντες, και στο πλαίσιο της διαφύλαξης του βυζαντινού συνόρου στον Κάτω Δούναβη, ήταν η προστασία του βόρειου τμήματος της Μικράς Σκυθίας από οποιαδήποτε εισβολή. Αυτός ο χώρος μπορεί να οριστεί ως «τομέας ευθύνης» των Αντών, οι οποίοι έπρεπε να υπερασπιστούν τόσο τα οχυρά όσο και το οδικό δίκτυο της περιοχής⁷⁷.

Ως αποτέλεσμα της συμμαχίας (και υποχρέωσης των υποσπόνδων) οι Άντες ενίσχυσαν τα βυζαντινά στρατεύματα στην Ιταλία εναντίον των Οστρογότθων. Ο Προκόπιος αναφέρει ένα απόσπασμα 300 Αντών που το 546/547 συμμετείχε στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στη Λουκανία. Αντίθετα, ως μισθοφόροι θα πρέπει να θεωρηθούν οι Άντες που μαζί με άλλους «Ούννους» και σλάβους ιππείς (συνολικά 1.600) στάλθηκαν στην Ιταλία το 537 για να βοηθήσουν τον Βελισάριο κατά τη γοτθική πολιορκία της Ρώμης⁷⁸. Επίσης, σύμφωνα με τον Αγαθία, κάποιοι Άντες, όπως ο ταξίαρχος Δαβραγέζας και ο γιος του Λεόντιος, κατείχαν διοικητικές θέσεις στη διάρκεια του πολέμου μεταξύ του Βυζαντίου και των Περσών στη Λαζική το 554-556⁷⁹.

Μετά τη συνθήκη του 545/546 οι πηγές σιωπούν για τους Άντες μέχρι το 558/562, όταν η έλευση των Αβάρων δημιούργησε νέα δεδομένα στις νοτιορωσικές στέπες⁸⁰. Ο Μένανδρος Προτήκτωρ περιγράφει μία πρεσβεία των Αντών στους Αβάρους, με σκοπό την απελευθέρωση αιχμαλώτων. Οι Άβαροι δολοφόνησαν τον πρέσβη

77. Για τις σχετικές απόψεις, βλ. KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 78.

78. Προκόπιος, *Ἰπὲρ τῶν πολέμων*, κεφ. VII, 22. 3, σελ. 394 και κεφ. V, 27. 1-2, σελ. 130· BONEV, «Antes», 111-112· SCHRAMM, «Venedi», σελ. 170-172· CURTA, *Slavs*, σελ. 78, 81· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 51-52· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 79-80· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 65.

79. Ἀγαθίας Σχολαστικός, κεφ. Γ', 6. 9 και 7. 2, σελ. 9· κεφ. Γ', 21. 6, σελ. 111-112· κεφ. Δ' 18. 1-3, σελ. 145· BONEV, «Antes», σελ. 111-112· CURTA, *Slavs*, σελ. 81, 83 υποσελ. 28, 35· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 79-80· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 65.

80. Βλ. ΚΑΡΔΑΡΑΣ, *Άβαροι*, σελ. 39-40.

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

Μεζάμηρο και στη συνέχεια υπέταξαν προσωρινά τους Άντες⁸¹. Οι τελευταίοι απαντούν ξανά στις πηγές επί Μαυρικίου το 583/584, όταν «οι Βυζαντινοί κάλεσαν τους Άντες να επιτεθούν στους Σλάβους, οι οποίοι βρίσκονταν δυτικά του ποταμού που ονομάζεται Δούναβης», και οι Άντες επικράτησαν στη σύγκρουση⁸². Ωστόσο, είναι άγνωστο εάν μετέπειτα βοήθησαν τους Βυζαντινούς κατά τις επιχειρήσεις τους εναντίον των Σλάβων και των Αβάρων. Το φθινόπωρο του 602, και ενώ ο Μαυρίκιος είχε στείλει στρατεύματα στον χώρο των Σλάβων βόρεια του Κάτω Δούναβη, οι Άβαροι, υπό την καθοδήγηση του Αφίχ, εκστράτευσαν εναντίον των Αντών. Η σχετική μαρτυρία του Σιμοκάττη αποτελεί την τελευταία αναφορά των Αντών στις πηγές και είναι γενικά αποδεκτό ότι η εκστρατεία των Αβάρων επέφερε τη διάλυση της ηγεμονίας τους⁸³.

Με βάση κυρίως τα αρχαιολογικά ευρήματα, υποστηρίζεται ότι οι εγκαταστάσεις των Αντών (που είχαν ως κέντρο την περιοχή μεταξύ Δνείπερου και Δνείστερου) έφθαναν στα ανατολικά μέχρι τον ποταμό Ντόνετς, ενώ στα τέλη του 5ου και στις αρχές του 6ου αιώνα επεκτάθηκαν νοτιοδυτικά προς τη Μολδαβία και τον Κάτω Δούναβη. Σε αυτή τη γεωγραφική έκταση απαντά και πολιτισμός Πένκοβκα, ο οποίος αναπτύχθηκε στη ζώνη δάσους-στέπας νότια του Κόρτσακ. Οι περισσότεροι ερευνητές χρονολογούν τον Πένκοβκα από τον 5ο έως τον 7ο αιώνα και τον συνδέουν με τους Άντες ενώ άλλοι ερευνητές τον θεωρούν ως μίξη σλαβικών και νομαδικών (τουρκικών ή ιρανικών) στοιχείων. Κύριο χαρακτηριστικό του Πένκοβκα αποτελούν τα χειροποίητα αμφικωνικά αγγεία, ενίοτε με διακόσμηση στο άνω τμήμα τους. Επιπλέον, απαντά και η τροχήλατη κεραμική στην οποία αποδίδεται νομαδική προέλευση. Τους μικρούς και παραποτάμιους οικισμούς του Πένκοβκα αποτελούσαν πέντε έως δέκα τετράγωνα ημιυπόγειες κατοικίες, οι οποίες σε ένα

81. Μένανδρος Προτήκτωρ, *Ιστορία*, απ. 5. 3, σελ. 50· BONEV, «Antes», σελ. 114-115· CURTA, *Slavs*, σελ. 90· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 80-81· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 65-66.

82. Μιχαήλ Σύρος, *Χρονικό*, κεφ. X, 21, σελ. 362· BONEV, «Antes», 115-116· CURTA, *Slavs*, σελ. 81, 97 (το 584)· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 82.

83. Βλ. KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 83-84· Ο ΙΔΙΟΣ, *Άβαροι*, σελ. 99· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 66.

Γιώργος Καρδαράς

μέρος των εγκαταστάσεων είχαν λίθινο φούρνο. Απαντούν επίσης μικρά κοιμητήρια με καύση νεκρών (με ή χωρίς τεφροδόχες υδρίες), ενώ δεν υπήρχαν οχυρώσεις. Σε νομαδικές επιδράσεις αποδίδονται και ορισμένες περιστασιακές ταφές που απαντούν δίπλα στις τεφροδόχες υδρίες. Σε αντίθεση με τον Κόρτσακ, στις εγκαταστάσεις του Πένκοβκα εντοπίστηκαν σιδερένια εργαλεία καθώς και κοσμημένα μεταλλικά αντικείμενα⁸⁴. Με τον Πένκοβκα και τους Άντες συνδέονται επίσης ευρήματα κεραμικής στη Μολδαβία και τη Μουντενία, τη βορειοδυτική Μικρά Σκυθία (Δινογετία, Βερόη), την περιοχή της Nova Cerna κοντά στη Σιλίστρα κ.ά.⁸⁵ Ακόμη, ως περόνες «αντικού τύπου» (ή Δνειπέρου), με αντιστοιχίες στον χώρο του Πένκοβκα, έχουν θεωρηθεί από ορισμένους ερευνητές σχετικά ευρήματα στην Ελλάδα (Μεσσήνη, Σπάρτη, Νέα Αγχίαλος, Δημητριάδα, Δίον και Έδεσσα) που χρονολογούνται στον 7ο αιώνα⁸⁶.

Οι περόνες στον χώρο του πολιτισμού Πένκοβκα συνδέονται με τις λεγόμενες *αντικές αρχαιότητες*. Κύριο σημείο αναφοράς τους αποτελούν τα ευρήματα ενός θησαυρού με αργυρά αντικείμενα του 6ου και 7ου αιώνα που εντοπίστηκε στη Μαρτίνοβκα/Martynovka, 110 χλμ. νοτιοανατολικά του Κιέβου. Ο θησαυρός περιείχε γυναικεία κοσμήματα καθώς και επενδύσεις ανδρικών ζωνών, χαλιναριών και ενός ξίφους. Απαντούν ακόμη αντικείμενα και διακοσμητικά θέματα βυζαντινής προέλευσης. Τα ευρήματα έχουν θεωρηθεί ως ιδιοκτησία ενός τοπικού επιφανούς ανθρώπου και είναι συγκρίσιμα με μία σειρά θησαυρών στην περιοχή του Μέσου Δνειπέρου που σχετίζονται με τον πολιτισμό Πένκοβκα. Δίπλα στην άποψη που χαρακτηρίζει τον θησαυρό αντικό, ακόμη και πρώιμο ρωσικό, ορισμένοι τονίζουν περισσότερο τα νομαδικά του στοιχεία. Ακόμη, μία ενδιάμεση θέση βλέπει αντικείμενα από ποικίλα πολιτισμικά περιβάλλοντα και μίξη σλαβικών και νομαδικών στοιχείων, με ταυτόχρονες επιδράσεις από το Βυζάντιο και άλλες περιο-

84. WERNER, «Herkunft», σελ. 574· BONEV, «Antes», σελ. 113· BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 63· TERPILOVSKIJ, *Dnieper region*, σελ. 130· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 58-60, 67-76, 82.

85. BONEV, «Antes», σελ. 111· KARDARAS, «Byzantine-Antic treaty», σελ. 78· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 62, 70-71.

86. Βλ. ΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, «Βυζαντινές πόρπες», εδώ σελ. 126-128, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Οι πρώιμοι Σλάβοι και οι Άντες (5ος-7ος αιώνες)

χές. Το μόνο σταθερό σημείο χρονολόγησης στον θησαυρό είναι μία βυζαντινή σφραγίδα ελέγχου σε ένα σκεύος, του έτους 577⁸⁷.

Από την παράθεση όλων των παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι κατά τον 5ο αιώνα διαμορφώθηκαν στον χώρο της ανατολικής Ευρώπης δύο συγγενικοί μεταξύ τους λαοί, τους οποίους οι συγγραφείς της ύστερης αρχαιότητας διακρίνουν σε Σκλαβηνούς και Άντες, και αποτελούν το εθνολογικό υπόβαθρο του πρώιμου σλαβικού κόσμου. Η αποκρυστάλωση των πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών επήλθε αφενός από την επιβίωση προγενέστερων στοιχείων στον ίδιο χώρο καθώς και επιδράσεων από γειτονικούς λαούς. Η εθνολογική σύνδεση των Σλάβων με τους Venethi αποτελεί μάλλον έναν ιστοριογραφικό τόπο, δεν υπάρχουν όμως επαρκείς μαρτυρίες στις πηγές για την αποτύπωση μίας ξεκάθαρης εικόνας γύρω από τους πληθυσμούς που συνδιαμόρφωσαν τη διαδικασία της εθνογένεσης των πρώιμων Σλάβων. Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται ότι κατά τον πρώιμο 6ο αιώνα οι Σλάβοι αποτελούσαν τη μεγαλύτερη και ισχυρότερη πληθυσμιακά ομάδα ανατολικά του Βιστούλα και βόρεια του Κάτω Δούναβη, όρια που σε γενικές γραμμές ανταποκρίνονται χρονικά στην πρώτη φάση της εξάπλωσής τους και ταυτόχρονα της εμφάνισής τους στις πηγές ως Σκλαβηνοί και Άντες. Η ολοκλήρωση της σλαβικής επέκτασης έως τον πρώιμο 7ο αιώνα έθεσε τα θεμέλια μίας νέας σειράς εθνογένεσεων στην ανατολική, κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη. Οι διεργασίες αυτές οδήγησαν κατά τους Μέσους Χρόνους στη διαμόρφωση των επιμέρους σλαβικών εθνών, γλωσσών και πολιτισμικών ταυτοτήτων, για τις οποίες καταλυτικό ρόλο είχαν οι επαφές των Σλάβων με το Βυζάντιο και τα γερμανικά βασίλεια.

87. PEKARSKAJA - KIDD, *Silberschatz*. Βλ. επίσης, BARFORD, *Early Slavs*, σελ. 40· SZMONIEWSKI, «The Antes», σελ. 58-59, 77-82.

